

**CENTAR ZA ISTRAŽIVANJA RELIGIJE
BEOGRADSKE OTVORENE ŠKOLE**

PREDLOG POLITIKE

**jačanja partnerstva crkava i verskih zajednica
i javnih vlasti u obrazovanju, zdravstvu
i socijalnim pitanjima u Srbiji**

Beograd, 2010.

Izdavač
Beogradska otvorena škola

Masarikova 5/16, Beograd

tel.: (011) 30 65 800

faks: (011) 36 13 112

imejl: bos@bos.rs

veb sajt: www.bos.rs

Za izdavača:

Vesna Đukić

Priredivač:

Milan Sitarski

Dizajn i priprema za štampu:

Damir Matić

Štampa:

Dosije

Tiraž

300

Organizacije građanskog društva Beogradska otvorena škola i Hrišćanski kulturni centar izvele su, uz podršku Delegacije Evropske komisije u Srbiji, projekat „Osnaživanje ljudskih i verskih prava za demokratsku Srbiju“ u periodu od decembra 2008. do februara 2010. Ovaj predlog za praktičnu politiku je jedan od rezultata tog projekta.

Rezime: U Srbiji nije dovoljno razvijena sistemski utemeljena saradnja crkava i verskih zajednica sa vlastima u oblastima obrazovanja, socijalnog rada i zdravstva, usled nedovoljnog iskustva potencijalnih učesnika i nepostojanja odgovarajućeg institucionalnog okvira i mehanizama.

Vraćanjem verske nastave u škole su uspostavljeni partnerski odnosi u obrazovanju i ponovo obezbeđena sloboda javnog veroispovedanja bez njegovog nametanja, uprkos drugačijim tumačenjima u delu javnosti i polemikama kakve su vođene i u drugim zemljama. Praktični problemi u izvođenju verske nastave vezani za nastavni kadar, programe, metode, status veroučitelja, ravnopravnost verske nastave svih tradicionalnih crkava i verskih zajednica, odnos verske nastave prema alternativnom predmetu (građansko vaspitanje), opredeljivanje učenika i roditelja, uticaj verske nastave na međureligijske i međuetničke odnose i druga pitanja - rešavani su u skladu sa iskustvima evropskih zemalja i novostečenih iskustava.

Na učenjima crkava i verskih zajednica je zasnovano delovanje verskih dobrotvornih organizacija koje su u zdravstvenoj i socijalnoj sferi upućene na saradnju sa vlastima. Potrebe stanovništva, povećane društvenim i istorijskim okolnostima, često prevazilaze kapacitete državnih službi u oblastima u kojima crkve i verske zajednice imaju dragocena iskustva, pogotovo u radu sa najugroženijim grupama. Glavni problemi su se javljali u organizacionim pitanjima, uspostavljanju međusobnog poverenja, definisanju ovlašćenja, nadležnosti i odgovornosti, tehničkim i materijalnim uslovima, održivom finansiranju aktivnosti, kao i u specifičnostima pojedinih ugroženih grupa i odnosu dela javnosti prema njima. Crkve i verske zajednice su obnovile i saradnju sa oružanim snagama na ostvarivanju verskih prava njihovih pripadnika, koristeći iskustva evropskih i drugih partnerskih zemalja, što je praćeno obimnim izmenama normativnih akata i uvođenjem novih praktičnih mera.

Radi unapređenja stanja u pomenutim oblastima potrebno je preduzeti niz mera. Pravo na pohađanje verske nastave tradicionalnih crkava i verskih zajednica treba obezbediti svim učenicima koji to žele u svim delovima zemlje, a osnove verske nastave uvesti i u predškolske ustanove. Uslov trajnog zaposlenja veroučitelja treba i dalje da bude odobrenje nadležnih verskih vlasti, ali njihov status treba da bude ravnopravan sa ostalim prosvetnim radnicima. Treba sistematično objediniti, obrađivati i analizirati podatke o sprovođenju verske nastave radi formulisanja predloga za njeno poboljšanje. Treba uvesti i redovno evaluiranje verske nastave od strane veroučitelja, nadležnih organa Ministarstva prosvete i samih crkava i verskih zajednica, u skladu sa evaluacionim procedurama koje se primenjuju kod ostalih predmeta.

Pored same dozvole nadležnih, prisustvo verskih službenika u bolnicama, vojnim jedinicama, zatvorima i socijalnim ustanovama treba sistemski utemeljiti kao trajno održivo, uz korišćenje iskustava drugih zemalja. Crkve i verske zajednice treba da javnosti predsta-

ve rezultate saradnje sa ostalim društvenim akterima i da još snažniji fokus stave na rešavanje socijalnih i ostalih problema, pre svega ugroženih grupa. Budući da crkve i verske zajednice nude i pružaju pomoć svima, bez obzira na njihovu versku pripadnost, dobrotvorni rad treba, kada je god moguće, da obavljaju u saradnji, uz jačanje međusobnog poverenja i solidarnosti među vernicima i ostalim građanima.

Država treba da potpunom restitucijom imovine crkava i verskih zajednica omogući efektivno obavljanje njihovih dobrotvornih delatnosti, na dobrobit ugroženih kategorija stanovništva i društva u celini.

KONTEKST

Usled specifičnosti novije istorije Srbije, u njoj ne postoji dovoljno razvijena, kontinuirana i sistemski utemeljena saradnja crkava i verskih zajednica sa javnim vlastima u oblastima u kojima bi mogla biti produktivna i korisna za društvo u celini. U vreme višedecenijskog jednopartijskog komunističkog režima sve institucionalne, pa i druge veze između crkava i verskih zajednica i javnih vlasti bile su prekinute, iako su pre toga bile relativno dobro razvijene na polju obrazovanja, socijalnog rada i zdravstva. Po nestanku radikalno ateističkog komunističkog sistema i ograničenja koja je nametao, saradnja u ovim oblastima je, usled nedovoljnog iskustva svih njenih potencijalnih učesnika, još uvek nedovoljno razvijena. Za tu saradnju još uvek nema odgovarajućeg institucionalnog okvira i mehanizama, što bitno umanjuje njene efekte po rešavanje društvenih problema.

1. SARADNJA NA POLJU OBRAZOVANJA

Uvođenje verske nastave u javne škole u Srbiji, uredbom Vlade iz 2001. godine, bio je praktično prvi ozbiljniji test odnosa javnih vlasti i ostalih društvenih aktera sa crkvama i verskim zajednicama posle demokratskih promena iz oktobra 2000. Odnosi države sa crkvama i verskim zajednicama po konkretnom pitanju verske nastave u javnim školama se mogu okarakterisati kao partnerski. Tokom školske 2001/2002. godine, verska nastava je bila fakultativan predmet, ali je već od sledeće postala obavezno - izbori, tj. predmet čija je alternativa građansko vaspitanje, pri čemu učenici moraju odabrati jedan od ova dva predmeta. Ovim rešenjem se želelo obezbediti poštovanje prava na slobodu javnog veroispovedanja bez nametanja ispovedanja vere.

Crkve i verske zajednice su se suočile sa nekoliko krupnih i nepredviđenih problema, pošto nije bilo nikakvog iskustva u izvođenju verske nastave u javnim školama, osim onih od pre Drugog svetskog rata, a paradigme obrazovanja su se od tada dramatično promenile. Ideologija je tokom tih 50 godina ostvarila značajan i dubok uticaj na obrazovni sistem i definisala njegove glavne parametre, ugrožavajući neke elemente ljudskog prava na obrazovanje. Pravo i sloboda veroispoveda-

nja su bili ograničeni, što je za crkve i verske zajednice i njihove vernike bio uvod u dugi period prilagođavanja takvim uslovima.

Deo političke i šire društvene javnosti je uprkos tome ocenio da je verska nastava uvedena u obrazovni sistem suviše naglo, kao politički ustupak pre svega Srpskoj Pravoslavnoj Crkvi, pa i ostalim tradicionalnim crkvama i verskim zajednicama. Takve ocene su uglavnom dolazile iz krugova sklonih tumačenju da su savremenim koncepti demokratije i ljudskih prava i sloboda nužno vezani uz sekularni, pa i ateistički pogled na svet. U tim krugovima se uvođenje verske nastave ne doživljava kao ostvarivanje verskih prava, već kao kršenje prava ateista i pripadnika ne-tradicionalnih verskih zajednica. Iz tradicionalnih crkava i verskih zajednica se najčešće odgovara da verska nastava 2001. nije uvedena, već vraćena u javne škole, iz kojih je svojevremeno izbačena, čime je građanima samo vraćeno jedno od osnovnih ljudskih prava. U prilog ovom shvatanju se iznosi i demokratski argument – pozivanje na rezultate popisa iz 2002. po kome među građanima Srbije 95% pripada nekoj crkvi ili verskoj zajednici, a samo je 0,5% deklariranih ateista. Podseća se i da su crkve i verske zajednice svojevremeno bile nasilno lišene velikog dela svojih materijalnih dobara, kojima je nekoliko decenija finansirano i javno obrazovanje izrazito antiteističkog karaktera. Uprkos tome u delu javnosti su česte ocene o suviše velikom društvenom uticaju većih crkava i verskih zajednica, dok se njihove istorijske zasluge u razvoju društva zanemaruju.

Kontroverze koje uglavnom prate rasprave o ovim pitanjima često su uslovljene različitim razumevanjem pojedinih koncepata od strane suprotstavljenih aktera. U crkvama i verskim zajednicama slobodu verskog obrazovanja uglavnom tumače ne samo kao mogućnost da se verska nastava obavlja u javnim školama, već i da same crkve i verske zajednice mogu osnivati punopravne obrazovne ustanove na kojima će se u skladu sa zakonskim i drugim kriterijumima predavati i ostali predmeti. Ova mogućnost inače postoji u mnogim demokratskim zemljama, a u prilog njenom otvaranju i u Srbiji iznose se raznovrsni argumenti. Podvlači se da je u poslednjim decenijama tradicija klasičnog evropskog obrazovanja u određenoj meri zapostavljena neselektivnim prilagođavanjem obrazovnog sistema trenutnim potrebama tržišta i tehnološkog razvoja, tako da su javne škole koje su osnovale crkve i verske zajednice danas među sve ređim čuvarima baštine klasičnih gimnazija, u kojima je naglasak stavljen na klasične jezike, književnost, matematiku i druge fundamentalne predmete. Navodi se i da je vaspitnu funkciju škole, takođe prilično zapostavljenu u naše vreme, moguće revitalizovati uvođenjem gimnazija koje bi bile doktrinarno integralne, u smislu vaspitanja učenika za život u zajednici u duhu aktivnog personalizma i drugih verski utemeljenih vrednosti, ali uz predstavljanje i ključnih elementata sekularnih pogleda na svet tokom obrazovnog procesa.

Iz dela javnosti koji nije naklonjen tradicionalnim crkvama i verskim zajednicama dolaze tumačenja da sloboda verske nastave podrazumeva isključivo njihovo pravo da je izvode u svojim, verskim institucijama, van javnih škola sa kojima ne smeju imati nikakve institucionalne veze. Ovakva tumačenja vuku koren iz minimalistič-

kog koncepta države koji je postojao u nekim zemljama u 19. veku. Često se zanemaruje tendencija primetna tokom celog 20. veka, naročito posle Drugog svet-skog rata - širenje obima državnih nadležnosti radi zadovoljavanja sve raznovrsnijih potreba stanovništva, uključujući i obrazovne i kulturne. U okviru tog procesa je i nastalo javno školstvo, a u većini zemalja ono služi i kao sredstvo za ostvarivanje ljudskih prava na obrazovanje u sopstvenoj veri i očuvanje etničkog identiteta, što naročiti značaj ima u multietničkim i multireligijskim sredinama. Zanimljivo je da se protivnici verske nastave u javnim školama u Srbiji gotovo nikada ne zalažu za izbacivanje etničke komponente u identitetski relevantnim predmetima (jezik i književnost, istorija, likovna i muzička umetnost i sl.).

Ove rasprave u Srbiji su samo delimično originalnog karaktera i sadržaja, pošto se slične u pojedinim evropskim zemljama vode već više decenija, pa i vekova. U nekima ni danas nisu izgubile aktuelnost, već je ona obnovljena debatama o karakteru evropskog društva i civilizacije.

Među najvažnijim problemima koji su se javili u izvođenju verske nastave u javnim školama su sledeći:

1. 1. Postojanje odgovarajućeg nastavnog kadra, programa i metoda; Posle početnog perioda, u kome su se crkve i verske zajednice suočile sa nedovoljnim brojem veroučitelja koji pored teološkog poseduju i odgovarajuće obrazovanje iz savremene pedagogije i metodike nastave, danas je situacija znatno bolja. Na obrazovnim institucijama samih crkava i verskih zajednica, od kojih su neke ušle u sastav državnih univerziteta, dok se ostale takođe prilagođavaju evropskim obrazovnim standardima, školuje se sve više veroučitelja. Ovo je veoma značajno, pošto kvalitet verske nastave zavisi od ličnosti veroučitelja, čak u većoj meri nego kod ostalih školskih predmeta. Veroučitelji se imenuju tako što ih odgovarajuća crkva ili verska zajednica, na osnovu procene njihove kompetentnosti i ličnih svojstava, predlaže Ministarstvu prosvete koje izdaje rešenja o njihovom postavljenju i vrši kontrolu nastavnog procesa.

Jedan od prvih i najuspešnijih primera institucionalne saradnje javnih vlasti sa crkvama i verskim zajednicama je ostvaren u okviru Vladine Komisije za uvođenje i nadgledanje veronauke u školama Srbije. U toj komisiji sve tradicionalne crkve i verske zajednice imaju svoje predstavnike i nijedna od njih ne počinje sprovođenje svog programa verske nastave u državnim školama bez odobrenja svih ostalih. Sve one su u nastavne programe uključile i prezentovanje ostalih tradicionalnih crkava i verskih zajednica, a rad Komisije posredno pozitivno utiče i na saradnju na drugim poljima.

Nastavni programi i metodi se, na osnovu iskustava stečenih u izvođenju i sugestija veroučitelja, poboljšavaju i prilagođavaju potrebama i interesovanjima učenika. Pored sadržaja teološkog karaktera, koji su mnogim učenicima prilično apstraktni i teško shvatljivi, postoje i oni podsticajni za njih. Obrada pitanja vezanih za seksualnost i identitet je, na primer, kod srednjoškolaca dala izvanredne rezultate.

Takmičenja iz veronauke su pokazala dosta kvalitetno znanje učenika i podstakla su njihovo interesovanje za građivo.

Jedan od problema je dosta nisko predznanje učenika, uslovljeno pre svega nepostojanjem verske nastave u periodu školovanja njihovih roditelja. U Srbiji nisu dovoljno poznata iskustva iz drugih zemalja u sprečavanju time prouzrokovanog otklona dela učenika prema verskoj nastavi. U Austriji, na primer, sveštenici još u obdaništima daju deci pouku iz osnovnih principa vere, na način prilagođen njihovom uzrastu, kako bi bila pripremljena za pohađanje verske nastave u osnovnoj školi. U Srbiji, međutim, uvođenje ovakve prakse može biti otežano institucionalnim razlozima, pošto su ustanove predškolskog obrazovanja u nadležnosti jedinica lokalne samouprave i pod supervizijom Ministarstva rada i socijalne politike, što znači da ne postoji obaveza usklađivanja programa sa osnovnim školstvom. U pojedinim sredinama u Srbiji se i pored tih problema deci predškolskog uzrasta već predaju osnove vere.

1. 2. Radno – pravni status veroučitelja; Umesto ugovora o radnom odnosu na neodređeno vreme, veroučitelji svake godine sklapaju sa Ministarstvom prosvete nove ugovore sa jednogodišnjim trajanjem. Ovakva praksa dovodi veroučitelje u direktno neravnotežan položaj sa drugim prosvetnim radnicima. U posebno su teškoj situaciji veroučiteljice, usled faktičke nemogućnosti ostvarivanja prava na plaćeno porodiljsko odsustvo. Bez zajedničkih napora nadležnih organa crkava i verskih zajednica i države nemoguće je rešiti ovaj problem, koji se tiče kako punog ostvarivanja prava na slobodno veroispovedanje, tako i ravnopravnosti uslova za rad i zapošljavanje.

1. 3. Organizovanje verske nastave crkava i verskih zajednica u sredinama u kojima imaju mali broj vernika; U skladu sa principom da je pravo na obrazovanje jedno od osnovnih ljudskih prava, Uredba o organizovanju i ostvarivanju verske nastave i alternativnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi iz 2001. godine i Zakon o izmenama i dopunama zakona o srednjoj školi iz 2002. propisuju da direktori moraju obezbediti održavanje verske nastave svake tradicionalne crkve ili verske zajednice čak i u školama u kojima joj pripada samo jedan učenik. U praksi, stanje varira od škole do škole i rešenje ovog problema obično zavisi od odluke samih direktora. U neke škole dolaze veroučitelji iz susedne, dok se negde učenici određene veroispovesti iz različitih škola skupljaju u jednoj radi pohađanja verske nastave. Ovaj problem se, dakle, ne može smatrati sistemski rešenim.

1. 4. Alternativa verskoj nastavi; U javnosti su česti prigovori na postojeće rešenje, po kome je istovremeno pohađanje verske nastave i nastave građanskog vaspitanja učenicima potpuno onemogućeno. U pojedinim školama, doduše, ukoliko se časovi verske nastave i građanskog vaspitanja ne održavaju istovremeno, nastavnici jednog predmeta dozvoljavaju prisustvovanje svojim časovima učenicima koji pohađaju drugi, ali bez formalizacije tog prisustva. Prigovori su uglavnom zasnovani na stavu da verska i građanska sfera u ljudskom životu nisu po svojoj prirodi su-

protstavljene, pa ih ne treba takvima predstavljati ni učenicima, jer bi to doprinelo težnjama da se one na veštački način zaista dovedu u rivalski odnos. Postoje i tu-maćenja da je aktuelno rešenje plod pokušaja da se versko obrazovanje i vera uopšte predstave kao fenomeni neprimereni građanskom društvu. Iz crkava i verskih zajednica se može čuti i argument da su osnovne građanske vrednosti već u velikoj meri inkorporirane u programe drugih predmeta, a verske neuporedivo manje.

U javnim debatama o verskoj nastavi se iznose i predlozi da se umesto nje u javne škole uvede nadkonfesionalni, tj. multireligijski predmet posvećen religiji (pod nazivom „istorija religija“, „religijska kultura“ i sl.). Ovim predlozima se skoro sve crkve i verske zajednice snažno protive, jer smatraju da bi zamena konfesionalne verske nastave nekim od ovih predmeta ugrozila autentičnost izraza njihove vere i mogućnost adekvatnog upoznavanja učenika sa njom. Kao ključni argument njihovi predstavnici ističu da verska nastava nije informativni, već formirajući predmet, čiji primarni cilj nije prenošenje određenog sistema vrednosti, već pomoć učenicima da žive svoju veru, usled čega je nadkonfesionalnost neostvariva.

Kao jedno od rešenja se povremeno pominje mogućnost da se multikonfesionalni predmet posvećen religijskom obrazovanju ne uvede umesto konfesionalne verske nastave, već kao njena alternativa. U tom svojstvu alternative konfesionalnoj verskoj nastavi bi taj predmet mogao da zameni građansko vaspitanje.

Neke crkve i verske zajednice preporučuju svojim veroučiteljima da na početku svake školske godine prezentuju roditeljima i učenicima nastavni program i metode, kako bi podstakli njihovo opredeljivanje za versku nastavu, kao i motivaciju za učenje i zainteresovanost za gradivo. Finalna odluka je u nadležnosti roditelja kad su u pitanju osnovci, dok se srednjoškolci sami opredeljuju uz znanje svojih roditelja. Učenici koji pohađaju versku nastavu pojedinih crkava i verskih zajednica ne moraju istovremeno biti i njihovi vernici. Roditelji i učenici se, inače, za versku nastavu ili građansko vaspitanje opredeljuju u tri navrata: na početku pohađanja osnovne škole, pred polazak u peti razred i na početku srednjeg školovanja. Ove mogućnosti ponovnog opredeljivanja su uvedene kako se ne bi ugrozila sloboda izbora učenika i roditelja, mada je time otvorena mogućnost diskontinuiteta u obrazovanju u slučaju promene opredeljenja.

U pojedinim sredinama su prepoznati čak i pritisci na učenike i roditelje pri opredeljivanju za versku nastavu ili građansko vaspitanje. U takvim situacijama su nastavnici građanskog vaspitanja češće u povoljnijoj poziciji, pošto već imaju iskustva sa funkcionisanjem školskog sistema i od ranije su deo školskih kolektiva. Neuporedivo su, na sreću, češći primeri korektne saradnje i kolegijalnih odnosa veroučitelja sa ostalim nastavnim kadrom, uključujući i nastavnike građanskog vaspitanja, što ne remete ni prezentacije „konkurentskih“ predmeta koje nekada podsećaju i na svojevrzne kampanje.

Pored pitanja odgovarajućeg pedagoškog obrazovanja veroučitelja, u stručnoj i široj javnosti se postavlja i pitanje obrazovnog profila nastavnika građanskog vas-

pitanja, s obzirom da ne postoji visokoškolska ustanova koja školuje stručnjake tog profila. Oni završavaju posebne programe obuke i treninge, a srednjoškolski nastavnici od skora i Specijalističku obuku na Fakultetu političkih nauka. Ministarstvo prosvete je kurikulum, priručnik i program obuke za nastavnike izradilo u saradnji sa pojedinim nevladinim organizacijama koje se bave građanskim obrazovanjem. Nastavnici svih školskih predmeta koji završe pomenute obrazovne programe stiču pravo da predaju građansko vaspitanje.

1. 5. Rizici podvajanja učenika: Iz dela javnosti su 2001. godine i kasnije dolazila predviđanja da će verska nastava doprineti podvajanju učenika na osnovu verske pripadnosti, koja u Srbiji uglavnom korespondira sa nacionalnom, te ugroziti ionako nestabilne međunacionalne odnose, pa čak i izazvati sukobe. Neostvarivanju ovakvih predviđanja je verovatno doprinela i aktivnost pomenute Vladine Komisije za uvođenje i nadgledanje veronauke, koja smanjuje mogućnost korišćenja verske nastave za širenje verske i nacionalne netrpeljivosti. Izuzetno je, međutim, teško svesti uzroke fluktuacije tako kompleksne društvene pojave kao što je nasilje na samo jednu komponentu. Pored etničke i verske pripadnosti veliku ulogu ima socijalno stanje pojedinaca, grupa i celog društva, uticaj medija, političkog konteksta itd.

Predstavnici crkava i verskih zajednica kao argument u prilog tezi da verska nastava neće doprineti podvajanju i sukobima, već naprotiv, njihovom prevazilaženju, iznose činjenice da su u odlučujućim, početnim fazama evropskih integracija presudnu ulogu odigrali izrazito religiozno opredeljeni političari, kao i da je vera pored ekonomije jedna od osnova tih integracionih procesa. Podseća se i da su već duže vreme u međureligijskim odnosima prisutne snažne tendencije prevazilaženja sukoba i podsticanja dijaloga, uključujući i ekumenski.

1. 6. Sistematsko institucionalno praćenje trendova; Podaci o pohađanju verske nastave u različitim delovima Srbije i u okviru različitih crkava i verskih zajednica nisu na sistematičan način objedinjeni i njihovo praćenje nije institucionalizovano i kontinuirano. To otežava uvid u tendencije opredeljivanja učenika i roditelja koji pripadaju pojedinim veroispovestima za versku nastavu ili građansko vaspitanje.

Po podacima Srpske Pravoslavne Crkve, u Arhiepiskopiji Beogradsko-karlovačkoj je tokom školske 2008/2009. godine oko 50 % školske dece pohađalo versku nastavu, što znači oko 120.000 učenika, a u Beogradu u 300 škola predaje 270 veroučitelja. U Subotičkoj biskupiji takođe oko 50 % dece iz rimokatoličkih porodica pohađa versku nastavu, tako da u 254 škole radi 130 veroučitelja katolika. U pojedinim regionima, npr. u Zapadnoj Srbiji, procenat učenika koji pohađaju versku nastavu je oko 90%, pa bi bilo veoma korisno ako bi postojala mogućnost komparativne analize ovih trendova kroz prostor i vreme i njihovo dovođenje u vezu sa strukturom stanovništva i drugim društvenim faktorima i njihovim promenama.

Sistematsko praćenje i evaluiranje sprovođenja i efekata verske nastave je od ogromnog značaja, upravo zbog njene značajne uloge u formiranju ličnosti učenika. Evaluacione procedure, doduše, mogu dati društveno relevantne podatke tek

posle nešto dužih vremenskih perioda u kojima se sistematski sprovode, na primer po završetku školovanja generacija koje su na njegovom početku mogle da se opredeljuju za versku nastavu.

2. SARADNJA NA POLJU ZDRAVSTVA I REŠAVANJA SOCIJALNIH PROBLEMA

Predstavnici većine crkava i verskih zajednica rado ističu da je njihovim učenjima, uprkos evidentnim doktrinarnim razlikama, nedvosmisleno zajednička posvećenost očuvanju ljudskog dostojanstva i briga prema bližnjima¹. Ova srodnost pogleda na rad sa socijalno i zdravstveno ugroženima je kod katoličkih, pravoslavnih i protestantskih hrišćana, kao i kod muslimana, našla još u davnoj istoriji izraz u delovanju samih crkava i verskih zajednica², a tokom moderne epohe u njihovoj institucionalizovanoj saradnji sa javnim vlastima i u radu verski utemeljenih dobrotvornih organizacija. Ove aktivnosti su u Srbiji, posle višedecenijske marginalizacije, dobile maha tek u poslednje dve decenije. Na žalost, uzroci njihovog ponovnog jačanja nisu vezani samo za otvaranje zakonskih mogućnosti po ukidanju jednopartijskog sistema, već i za tragična ratna zbivanja na gotovo celom prostoru bivše Jugoslavije i njihove društvene posledice, pre svega za drastično opadanje kapaciteta državnih službi da odgovore na naglo porasle zdravstvene i socijalne potrebe velikog broja ljudi.

Aktuelna svetska ekonomska kriza suočava društvo u Srbiji sa problemima sličnim onima u mnogim zemljama³, ali se i nadovezuje na još uvek primetne posledice društvenog i ekonomskog sloma sa kraja 20. veka. Očekuje se da će broj nezaposlenih i socijalno, pa i egzistencijalno ugroženih građana značajno porasti. Verske i ostale dobrotvorne organizacije su već zabeležile dramatičan porast broja molbi za topli obrok školske dece, što je indikator smanjenja primanja njihovih roditelja i povećanog rizika da tzv. „skriveno siromaštvo“ preraste u akutno. Državni organi će verovatno u bliskoj budućnosti morati da se mnogo aktivnije posvete ovim problemima. Same crkve i verske zajednice i njihove dobrotvorne organizacije u Srbiji nemaju takvih finansijskih i institucionalnih moguć-

1 „Ljudi dolaze u kontakt sa Hristom, kroz kontakt sa onima koji su u stanju socijalne potrebe“, „Osnovi socijalne koncepcije Ruske pravoslavne crkve“, Mitropolit Smolenski i Kalinjingradski Kiril, Beseda, Novi Sad, 2007.

2 „Socijalna delatnost Crkve se odvija kao nastavak i kao neotuđivi i sastavni deo Evharistije“, Episkop Bački dr Irinej, „Pravoslavlje“ br. 961, 01. 04. 2007.

2 O prisustvu zdravstvene brige i socijalne delatnosti u hrišćanskoj Crkvi svedoče mnogi primeri: sv. Jovan Zlatousti je kao Carigradski Patrijarh razdelio sirotinji bogatstvo namenjeno zidanju hrama; prva evropska bolnica u Carigradu je bila namenjena laicima a ne monasima; prva bolnica u Srbiji je bila u Studenici.

3 „Caritas Europa“, najveća katolička dobrotvorna mreža u Evropi, održala je 24. marta 2009. sastanak posvećen izazovima koje je donelo pogoršavanje ekonomske krize: zatvaranje mnogih radnih mesta, povećana konkurencija među radnicima, novi talasi imigracije, otežan položaj postojećih imigrantskih populacija i sl.

nosti za pomoć ugroženima kao odgovarajuće zajednice i organizacije u nekim drugim zemljama. Uzrok tome je pre svega neizvršena restitucija, tj. vraćanje ranije konfiskovane svojine crkvama i verskim zajednicama, koje bi mogle da je koriste za sprovođenje ovih aktivnosti, ali i skromni budžetski kapaciteti same države⁴.

Potencijali za produktivan rad na ovom polju su ipak daleko od zanemarljivih. Pojedini sakralni objekti u Srbiji su čak i prethodnih decenija bili specijalizovani za rad sa određenim ugroženim kategorijama stanovništva⁵, dok je danas takva praksa sve raširenija⁶, a saradnja većih dobrotvornih organizacija različitih crkava i verskih zajednica („Čovekoljublje“, „Caritas“, Katolička služba pomoći, „Hleb Života“, „Merhamet Sandžak“, „Ekumenska humanitarna organizacija – EHO“ itd.) sve više jača.

Neki aspekti saradnje crkava i verskih zajednica sa javnim vlastima na zdravstvenom i socijalnom polju zahtevaju posebnu pažnju i posvećenost svih koji u njoj učestvuju, kao i određene promene usmerene na njeno poboljšanje:

2. 1. Institucionalni okvir saradnje sa vlastima i finansiranje aktivnosti: Usled nedovoljnih iskustava u saradnji javnih vlasti sa crkvama i verskim zajednicama i njima bliskim dobrotvornim i zdravstvenim organizacijama, njen početak je bio obeležen teškoćama u uspostavljanju kontakata i sticanju poverenja. Saradnja se čak i danas uglavnom odvija sa pojedinačnim javnim ustanovama ili njihovim organizacionim jedinicama, dok je na nivou celokupnog sistema zdravstvene i socijalne zaštite (npr. na nivou resornih ministarstava) uglavnom institucionalno neregulisana. Postoje primeri veoma dobre saradnje sa nekim jedinicama lokalne samouprave, koja se u pojedinim slučajevima širi i na druge sredine i institucionalizuje⁷.

Većina organizacija još uvek zasniva svoje aktivnosti na finansijskoj podršci iz inostranstva, što ne obezbeđuje dugoročnu održivost uslugama koje pružaju korisnicima, a koje su nekada za njih neophodne⁸. Pitanje finansijske održivosti organizacija i njihovih programa dobija na aktuelnosti i u budućnosti će se taj trend verovatno nastaviti. Same vlasti i međunarodne organizacije sve češće zvanično svrstavaju Srbiju među zemlje koje su prevazišle najteže socijalne i zdravstvene probleme stanovništva, pa veliki broj međunarodnih donatora poslednjih godina sve intenzivnije pomera svoj fokus na druge delove sveta, čije su potrebe danas urgentnije. Sve su češći i međunarodni programi finansijske podrške koji podrazume-

4 Ruska Pravoslavna Crkva, na primer, u saradnji sa državom obezbeđuje obroke u školama, štiteći pri tome učenike od genetski modifikovane hrane, koja je u nestašici najčešći supstitut. U Srbiji nema finansijskih mogućnosti za pomoć takvog obima.

5 U manastiru sv. Petka se od 1945 neguju ženska deca sa posebnim potrebama. Ova aktivnost se obavljala sredstvima same Crkve, bez ikakve državne pomoći.

6 Manastir Kovilj kod Novog Sada je specijalizovan za rad sa zavisnicima od narkotika.

7 U Kragujevcu Dobrotvorni fond Srpske Pravoslavne Crkve „Čovekoljublje“ dobija od gradskih vlasti budžetska sredstva za terenski rad geronto-domaćica, koje se kroz sistem mobilne medicinske kućne službe upućuju u domove osoba kojima je nepohodna pomoć u kući.

8 Na primer, jedina mreža u Srbiji specijalizovana za rad sa starim osobama, „Humanas“, koju čini 15 organizacija, kako verski utemeljenih tako i drugih, u potpunosti zavisi od podrške iz inostranstva

vaju samofinansiranje ili finansiranje iz drugih izvora makar dela aktivnosti. Od velikog su značaja objektivne procene sopstvenih mogućnosti i kapaciteta od strane organizacija koje pretenduju na finansijsku podršku.

Osnovno pitanje pri institucionalnom obezbeđivanju održivosti odnosi se na prepoznavanje kvaliteta usluga koje verski utemeljene organizacije pružaju nekim kategorijama stanovništva, na osnovu čega bi mogle da budu korisnici dela budžetskih sredstava. Rukovodioci, zaposleni i aktivisti ovih organizacija su spremni da se angažuju na određenim poljima, za rad na kojima drugi akteri nemaju kapaciteta ili interesovanja. Takvim pristupom žele i da ukažu na postojanje i težinu pojedinih, javno nedovoljno prepoznatih problema i hitnost njihovog rešavanja. Oni, međutim, uglavnom insistiraju na tome da im treba zvanično poveriti nadležnosti za obavljanje aktivnosti koje su u mogućnosti da po objektivnim, merljivim i proverljivim kriterijumima obavljaju kvalitetnije od svih drugih aktera, uključujući i državne službe i organe. U crkvama i verskim zajednicama i njihovim organizacijama ne nedostaje volje i inicijative za pojedine aktivnosti, uključujući i vrlo originalne, koje se u javnosti uglavnom ne vezuju za tu vrstu organizacija ili do danas u Srbiji uopšte nisu sprovedene⁹.

2. 2. Rad sa najugroženijim kategorijama stanovništva: U crkvama i verskim zajednicama i njihovim dobrotvornim organizacijama preovlađuje stav da ispoljavanje njihove autentične, organski pripadajuće društvene uloge podrazumeva preuzimanje pune, a ne fragmentarne odgovornosti za onaj deo stanovništva kome određene vrste pomoći praktično niko osim njih ne može pružiti. Postoje, na primer, projekti za otvaranje bolnica za palijativno zbrinjavanje *terminalno bolesnih osoba*, pošto najveći broj postojećih bolnica nema uslove za dostojanstveno okončanje njihovih života. Usled toga briga o ovim bolesnicima obično pada na porodice, inače pogođene ovom izrazito teškom situacijom. Preuzimanjem brige o ovoj kategoriji bolesnika, verski utemeljene organizacije bi značajno rasteretile javni zdravstveni sistem i omogućile mu da efikasnije obavlja svoje ostale funkcije, npr. primarnu zdravstvenu zaštitu. Pored brige o terminalno obolelima, briga o starim licima je takođe polje na kome je sasvim prirodna saradnja države i verskih zajednica i organizacija, između ostalog i usled natprosečne religioznosti ovog dela stanovništva.

Osobama koje žive sa HIV/sidom su takođe posvećeni mnogi programi verskih organizacija. Najveći deo tih programa, na žalost, još uvek finansiraju strani donatori. Saradnja sa vlastima se na ovom polju uglavnom svodi samo na dozvoljavanje zdravstvenih ustanova crkvama i verskim zajednicama da pružaju ovim osobama, dok efektivne pomoći države njihovim odgovarajućim aktivnostima nema. Rad sa ovom kategorijom, u koji organizacije uglavnom uključuju volontere, obavlja se u klinikama i drugim zdrav-

9 Muslimansko humanitarno društvo „Merhamet Sandžak“ sprovodi razvojne programe, kao i programe za podršku poljoprivredi i za emancipaciju žena.

Na Konferenciji u Vrnjačkoj Banji ponikla je ideja da se kroz pilot – projekat organizuje prikupljanje namirnica neiskorišćenih u restoranima, koje bi inače bile bačene, i njihova distribucija socijalno ugroženima kroz narodne kuhinje. Za ove aktivnosti je u jednom gradu potrebno nekoliko rashladnih uređaja i jedno motorno vozilo.

stvenim ustanovama, u domovima samih osoba koje žive sa HIV/sidom, kao i u široj zajednici, što uključuje i javna mesta. Smisao aktivnosti nije samo u materijalnoj i usko shvaćenoj zdravstvenoj podršci, već i u pružanju psiho-socijalne i verske pomoći, pošto osobe sa ovim problemima najčešće prolaze kroz teške egzistencijalne krize, veza ne za njihovu vrlo neizvesnu budućnost i za razloge dolaska u situaciju u kojoj se nalaze. Časove veronauke zato zajedno pohađaju same te osobe, ali i volonteri, zajedno sa drugim zainteresovanima¹⁰. Primećeni su veoma pozitivni rezultati ovakvog pristupa.

Među osobama koje žive sa HIV/sidom u Srbiji po zvaničnim podacima nadležnih organa dominiraju homoseksualci i intravenozni zavisnici od narkotika. S obzirom na inače veoma negativan, nekada i agresivan stav većeg dela javnosti prema ovim grupacijama, situaciju u koju su došli njihova okolina često tumači kao zasluženu kaznu. To samo povećava njihovu društvenu marginalizaciju, faktički im ograničava slobodu kretanja i socijalne kontakte i pogoršava njihovo ukupno stanje. Posvećenost crkava i verskih zajednica, kao organizacija trajno veoma visokog društvenog ugleda, radu sa ovim ljudima zato doprinosi i njihovoj reintegraciji u društvo, a time i jačanju njihovog samopouzdanja. Ovi efekti bi mogli biti i pojačani uz intenzivnije slanje odgovarajućih poruka putem masovnih medija (npr. 1. decembra, Dana borbe protiv side).

Rad sa zavisnicima od narkotika je naročito kompleksan i zahteva veliko iskustvo, s obzirom na njihovo često odsustvo sposobnosti da realno percipiraju stvarnost i da daju informacije koje joj odgovaraju. Odsustvo adekvatnih uslova boravka i lečenja u velikom broju zdravstvenih ustanova specijalizovanih za ove kategorije bolesnika, kao i nedovoljna informisanost javnosti o njihovim problemima, još više ističu značaj angažovanja verskih i ostalih dobrotvornih organizacija. Neophodno je, međutim, i snažnije angažovanje države, s obzirom da se međunarodni donatori povlače i iz podrške ovim aktivnostima.

Rad sa najugroženijim kategorijama stanovništva može doprineti još višem društvenom ugledu crkava i verskih zajednica, pre svega u onim krugovima koji im načelno nisu naklonjeni i često ih doživljavaju kao protagoniste diskriminacije određenih delova stanovništva. Senzibilitet medija za ove teme i probleme ugroženih grupa je inače neadekvatan i oni se crkvama i verskim zajednicama uglavnom bave u visoko politizovanom kontekstu, prateći mahom njihove sporove sa državom i drugim društvenim akterima, umesto da otkrivaju i promovišu polja njihove saradnje.

3. SARADNJA SA VOJSKOM SRBIJE

Srbija još uvek spada u zemlje sa opštom vojnom obavezom, tako da je pitanje ostvarivanja verskih prava obveznika na odsluženju vojnog roka ili u rezervnom sastavu veoma aktuelno. Profesionalizacija vojske, koja je jedan od ciljeva aktuelnih

¹⁰ „Čovekoljublje“ je razvilo seminara o prevenciji zavisnosti i borbu protiv nasilja, koji je akreditovalo Ministarstvo prosvete. Seminar je namenjen veroučiteljima i do sada je održan u Beogradu, Kragujevcu i Vranju.

reformi Sistema odbrane, neće ovu temu skinuti sa dnevnog reda. Naprotiv, organizovanje verske službe je jedan od standarda usvojenih od strane armija zemalja - potencijalnih partnera.

Najveći broj pripadnika Vojske Srbije izjasnio se kao verujući i postoji potreba za dovoljenja njihovih verskih potreba i prava. Štaviše, oficiri, podoficiri i vojnici iščekuju uvođenje verske službe.

Problemi se, za sada, rešavaju od slučaja do slučaja. Normativnim aktima je propisana obaveza da se ishrana pripadnika Vojske prilagodi pravilima tradicionalnih crkava i verskih zajednica kojima pripadaju, što se poštuje i u praksi. Uvođenje prava pripadnika Vojske na verski obred u vojnim objektima, predstavlja veliki iskorak u odnosu na stanje u celoj drugoj polovini 20. veka, ali u primeni mehanizama za efektivno ostvarivanje tih prava Srbija zaostaje za rešenjima država sa kojima želi da uspostavi trajne partnerske odnose na svim poljima, uključujući i vojnu saradnju.

Poslednjih godina se rešavanju ovih problema posvećuje veća pažnja nego ranije, pa na primer Vojna gimnazija od 2007. ima veroučitelja. Već u drugoj generaciji 80 % učenika te škole pohađa versku nastavu, što potvrđuje stav da je za njenim uvođenjem postojala potreba.

Pravilom službe Vojske Srbije iz 2008. godine, njenim pripadnicima je dozvoljeno da posećuju verske objekte i prisustvuju verskim obredima, da nose manja obeležja verske pripadnosti ispod uniforme, dok se verska literatura može koristiti slobodno, ali bez prava na propagiranje. Kada prisustvuju verskim obredima, lična je stvar vojnog lica da li će izražavati svoja verska ubeđenja. Prilikom privatne posete verskim objektima od pripadnika vojske se očekuje da, načelno, nose civilnu odeću, a da kada to čine u uniformi skinu šapku, kapu ili šlem. Početkom 2009. godine, prvi put od Drugog svetskog rata, otpočelo se sa redovnim bogosluženjima u jednom vojnom objektu, u novoustanovljenom paraklisu na Vojnomedicinskoj akademiji.

U armijama svih zemalja članica EU, kao i u Bosni i Hercegovini, zakonski je definisana i realizovana praksa prijema vojnih sveštenika u jedinice, u statusu profesionalnih vojnih lica - oficira. Njih u tim zemljama imenuju tela koja čine predstavnici ministarstava odbrane i odgovarajućih crkava i verskih zajednica.

Zakonska regulativa o ovim pitanjima u Srbiji postoji, ali je za njenu primenu neophodno odgovarajuće zakonske odredbe bliže urediti i konkretizovati podzakonskim aktima. Ovaj proces još uvek nije završen.

Ovih dana se obeležava stotinu i sedamdeset godina od kada je, u vreme Knjaza Miloša, u Srbiji koja u to vreme nije imala potpunu nezavisnost, Zakonom o Vojski regulisana služba vojnih sveštenika. U sadašnjoj situaciji, Srbija je jedna od samo nekoliko država u Evropi u kojoj to pitanje nije sistemski i dugoročno uređeno.

U obrazovnim ustanovama, sakralnim objektima (pogotovo onima smeštenim u zdravstvene ustanove) i dobrotvornim organizacijama pojedinih crkava i ver-

skih zajednica deo vojnih obveznika koji to žele služi civilni vojni rok, u skladu sa Pravilom službe koje podrazumeva da, kao i drugi vojnici tog statusa, u njima ispunjavaju određene obaveze. Pomenute ustanove crkava i verskih zajednica svoje potrebe za vojnicima na civilnom služenju dostavljaju, kao i ustanove koje nisu verskog karaktera, nadležnoj ustanovi, tj. Upravi za obaveze odbrane koja je organizaciona jedinica Sektora za ljudske resurse Ministarstva odbrane.

4. PREDLOZI ZA POBOLJŠANJE STANJA U OBLASTI SARADNJE CRKAVA I VERSKIH ZAJEDNICA SA JAVNIM VLASTIMA

4. 1. Normativnim, organizacionim i drugim merama treba obezbediti efektivno ostvarivanje prava na pohađanje verske nastave, bez obzira na broj učenika koji pripadaju pojedinim tradicionalnim crkvama i verskim zajednicama u određenim sredinama. U saradnji sa nadležnim organima države i jedinica lokalne samouprave treba uvesti osnove verske nastave u predškolske ustanove.

4. 2. Treba obezbediti trajan radnopravni status veroučitelja. Uslov njihovog trajnog zaposlenja treba i dalje da bude odobrenje nadležnih verskih vlasti, ali od tog trenutka njihov status treba da bude ravnopravan sa prosvetnim radnicima koje predaju druge predmete.

4. 3. Institucije unutar crkava i verskih zajednica zadužene za sprovođenje verske nastave u javnim školama treba da na sistematičan način objedinjuju, obrađuju i analiziraju podatke koje dobijaju kroz izveštaje svojih veroučitelja, kako bi na osnovu tih analiza mogle da formulišu predloge nadležnim državnim organima za poboljšanje stanja u ovoj oblasti. Treba uvesti i redovne procedure evaluiranja verske nastave od strane veroučitelja, nadležnih organa Ministarstva prosvete i samih crkava i verskih zajednica, u skladu sa evaluacionim procedurama koje se primenjuju kod ostalih školskih predmeta.

4. 4. Državni organi treba da, pored same dozvole prisustva sveštenika i drugih verskih službenika u javnim institucijama (bolnice, vojne jedinice, zatvori, socijalne ustanove itd.), odgovarajućim normativnim, organizacionim i budžetskim merama to prisustvo sistemski utemelje i učine trajno održivim. Sprovođenje tih mera treba zasnovati i na temeljnom proučavanju iskustava iz drugih zemalja i njihovih efekata.

4. 5. U saradnji sa medijima treba javnosti objektivno prezentovati dosadašnje rezultate saradnje crkava i verskih zajednica sa javnim vlastima na svim poljima, primere dobre prakse, ali i probleme i predloge za njihovo prevazilaženje. Saradnja sa medijima je od velikog značaja, jer se tim putem može adekvatno odgovoriti na mnoge javno iznošene i dosta široko prihvaćene predrasude, npr. one o verskoj nastavi kao faktoru segregacije i sukobljavanja učenika. U nastupu prema medijima, crkve i verske zajednice bi trebalo da koordiniraju svoje aktivnosti, npr. kroz zajedničku nezavisnu

medijsku produkciju. Saradnja sa medijima treba da bude dugoročna i praćena edukacijom novinara u verskim pitanjima, kao i osposobljavanjem predstavnika crkava i verskih zajednica i njihovih organizacija za medijsko delovanje.

U svojim medijskim nastupima predstavnici crkava i verskih zajednica treba da javnosti ukazuju na goruće, a nedovoljno javno prepoznate probleme u društvu: galopirajuće siromaštvo, nedovoljnu dostupnost adekvatne socijalne i zdravstvene zaštite i položaj izrazito ugroženih grupa - terminalno obolelih lica, osoba sa bolestima zavisnosti, osoba koje žive sa HIV – sidom i mentalno obolelih osoba.

4. 6. Dobrotvorni rad crkava i verskih zajednica treba, kada je god moguće, obavljati u njihovoj saradnji, uz jačanje međusobnog poverenja i solidarnosti među vernicima i ostalim građanima. Crkve i verske zajednice nude i pružaju pomoć svima, bez obzira na njihovu versku pripadnost.

4. 7. Država treba da efikasnije sprovodi restituciju imovine crkava i verskih zajednica, kako bi im omogućila da efektivno obavljaju pojedine javne delatnosti na koje stiču pravo ili ih dobijaju u nadležnost. Tek potpunim vraćanjem oduzete imovine, crkve i verske zajednice će biti u mogućnosti da obavljaju svoju društvenu ulogu na dobrobit odgovarajućih kategorija stanovništva i društva u celini.

Beogradska otvorena škola i Hrišćanski kulturni centar organizovali su uz podršku Delegacije Evropske Komisije u Srbiji Konferenciju „Crkve i verske zajednice i građansko društvo za osnaživanje ljudskih prava i demokratije u Srbiji“. Konferencija je održana u Vrnjačkoj Banji od 25. do 28. marta 2009. Inicijalna verzija ovog dokumenta nastala je na osnovu izlaganja i rasprava u okviru radne grupe koja se bavila temom „Crkve i verske zajednice i javne vlasti – prožimanje, konfrontacija ili partnerstvo?“. Moderatorica radne grupe je bila g-đa Marija Vranešević, a uvodničari protojerej stavrofor prof. dr Vladimir Vukašinić, jerej Vukašin Milićević i velečasni Vladislav Varga.

Ovaj predlog za praktičnu politiku je izrađen uz finansijsku podršku Evropske Unije. Za sadržaj ovog predloga za praktičnu politiku je odgovorna isključivo Beogradska otvorena škola i ni pod kojim okolnostima se ne može smatrati da izražava stavove Evropske Unije.

This policy paper has been produced with the financial assistance of the European Union. The contents of this policy paper are the sole responsibility of the Belgrade Open School and can under no circumstances be regarded as reflecting the position of the European Union.